

Pukovnik u penziji
RADOVAN BABOVIĆ

Rukovođenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ obaveštajno-bezbednosnom delatnošću u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi

Izučavajući revolucionarnu delatnost druga Tita kao vojno-političkog stratega našeg narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, može se reljefno sagledati njegovo izuzetno mesto, značaj i istorijski doprinos, kako u koncipiranju vojno-političkih i pravnih, tako i obaveštajno-bezbednosnih osnova u pripremama za NOR i socijalističku revoluciju, pa i kasnije u organizovanju, rukovođenju, usmeravanju i daljem razvijanju i usavršavanju obaveštajno-bezbednosne delatnosti kako u NOR-u i socijalističkoj revoluciji uopšte (sve do današnjih dana), tako i posebno u IV i V neprijateljskoj ofanzivi i bitkama na Neretvi i Sutjesci.

Kao vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i generalni sekretar CK KPJ, drug Tito je izuzetnu pažnju posvećivao i obaveštajno-bezbednosnoj delatnosti, počev od priprema za oružanu borbu i tokom NOR-a, a u mirnodopskoj izgradnji, razvoju i jačanju svih komponenti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, smatrajući taj oblik otpora prema neprijatelju vrlo značajnim. U osnovi, može se reći da je obaveštajno-bezbednosna delatnost u praksi oružane borbe i otpora bila integralni deo strategije i taktike vođenja partizanskih dejstava, a to znači stalna i neposredna briga druga Tita kao vrhovnog komandanta NOV i POJ.

Polazeći od toga, ukazaćemo na neke aspekte rukovođenja i usmeravanja obaveštajno-bezbednosnih organa od strane VK NOV i POJ druga Tita za vreme izvođenja IV i V neprijateljske ofanzive i bitaka na Neretvi i Sutjesci. Činimo to zbog toga što se u to vreme,

u tim bitkama, i pored poznatih teškoća, ispoljilo neposredno delovanje i stalna briga druga Tita na obaveštajnobezbednosnom planu, u inače složenim i vrlo teškim operacijama čiji je nosilac bila Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba NOV i POJ. S druge strane, na osnovu mnogih direktiva, naređenja, uputstava i drugih dokumenata vezanih za taj vremenski period NOR-a, vrlo reljefno se može sagledati Titova briga i njegovo neposredno angažovanje u razvoju i delovanju obaveštajno-bezbednosnih organa, tj. nastojanje da se neprijateljska aktivnost stalno prati, ceni i analizira, kako bi se preduzele adekvatne mere i donosile najcelishodnije odluke.

Mada je za vreme izvođenja borbenih operacija tokom 1943. godine bio veoma angažovan na donošenju presudnih odluka i procesima vrlo složene vojno-političke situacije, drug Tito ni jednog momenta nije ispuštao iz vida i obaveštajno-bezbednosnu delatnost. Naprotiv, neposredno je radio na njenom rukovođenju, usmeravanju i preduzimanju akcija njenih organa, ne samo u operativnim jedinicama NOV i POJ nego i na oslobođenoj i okupiranoj teritoriji (organi narodne i vojne vlasti u pozadini).

Iako je obaveštajno-bezbednosna delatnost bila već jedinstveno organizovana na osnovu *Uputstva o organizacionoj strukturi i osnovnim zadacima obaveštajne službe*¹ i mada je ona uspešno funkcionisala u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, kao i u mobilnim i operativnim jedinicama NOV i POJ, naravno i u jedinicama Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba — drug Tito neprekidno insistira na *doslednoj* primeni tog Uputstva, na daljem razvijanju i usavršavanju sistema izviđanja i obaveštavanja, na tajnosti, budnosti i bezbednosti jedinica i komandi, i ukazuje na propuste slabosti i greške, kao i na štetne posledice nastale zbog toga što se pojedini organi i komande nisu pridržavali Uputstva.

U vreme neposrednih priprema okupatora i kvislinga za IV neprijateljsku ofanzivu poklanja se izuzetna pažnja širem i efikasnijem delovanju obaveštajno-bezbednosnih organa i službe u celini, te se jedinicama i štabovima Glavne operativne grupe izdaju direktive, naređenja, uputstva, upozorenja i slični dokumenti. Vrhovni komandant starešinama i borcima ukazuje na taktičke propuste nastale uglavnom zbog slabo organizovane službe izviđanja, obaveštavanja i obezbeđenja; na potrebu organizovanja novih organa i ustanova za obaveštajno-izviđačku i kontraobaveštajnu službu. Drug Tito i lično definiše cilj, funkciju i osnovne zadatke obaveštajne i izviđačke službe, naglašavajući veliki značaj podataka o neprijatelju

¹ Uputstvo je doneo Vrhovni komandant NOV i POJ 27. XI 1942. god.

za izvođenje borbenih dejstava; ukazuje na korišćenje meštana za prikupljanje obaveštajnih podataka i na sporo otkrivanje i raskrinkavanje izdajničke uloge »pojedinih ili grupa izdajnika koji postepeno ili rafinirano vrše svoju izdajničku ulogu«. U vezi s tim ističe se i značajna uloga komunista i omladine, koji u tom vidu borbe protiv izdajnika i okupatora takođe imaju posebno mesto.

U upozorenju štabu 3. NOU divizije na taktičke greške i propuste u borbama za oslobođenje Jajca i Direktivi za ofanzivna dejstva na komunikacije i na prostoru Travnik — Donji Vakuf — Čosići, od 11. decembra 1942. godine — drug Tito ukazuje na taktičke propuste koji se ogledaju u sledećem: »... c) slaba ili skoro nikakva služba izviđanja i obezbeđenja dovela je do toga da vas je neprijatelj svojim malim ali drskim manevrima sitnih jedinica redovno iznenađivao, koje vaše jedinice nisu bile u stanju da brzo pariraju, već se redovno prihvatale čisto ofanzivnih akcija. Takođe, služba obezbeđenja nije bila u dovoljnoj meri zastupljena, što se vidi iz činjenice da je sam štab divizije bio iznenađen jednom manjom nemačkom jedinicom, koja je uspela probiti se kroz međuprostore brigade, odnosno bataljona koji su bili u prvom borbenom redu. Mi smo ovo naveli u cilju pouke i iskustva za buduće zadatke«.²

U naređenju štabu IV operativne zone NOV i PO Hrvatske o formiranju obaveštajne sekcije za Ratnu mornaricu i o njenim osnovnim zadacima, od 18. decembra 1942. godine, drug Tito kaže:

»Zadatak akcije oglada se u sledećem: ... d) da na osnovu prikupljenih podataka vodi evidenciju o dosadašnjem držanju i stanju prema narodnooslobodilačkoj borbi uopšte svih mornaričkih starešina i mornara; f) ima da sprovede i razvije obaveštajnu službu na primorju u cilju:

— da prikupi podatke o rasporedu i jačini neprijateljskih ratnih luka, njihovom naoružanju i utvrđenjima i organizaciji odbrane istih;

— da prikuplja sve potrebne podatke o broju neprijateljskih plovnih jedinica (tonaža, posada, naoružanje, akcioni radijus i druge karakteristike), kao i o njihovom kretanju po Jadranu;

— da prati i ispituje moralno-političko stanje u neprijateljskoj mornarici i mogućnost uspostavljanja kontakta sa posadom neprijateljskih ratnih jedinica u cilju saradnje i zajedničke borbe protiv fašističkih starešina i komandanta uopšte.

² Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom IV, knjiga 7, dokumenat br. 17; Isto, tom II, knj. 7, str. 33—39.

Pri organizovanju obaveštajne službe u smeru ove direktive bazirati na već ob. mrežu Glavnog ob. centra za Dalmaciju, s tim što treba, prema ovim novim zadacima, proširiti i razviti obaveštajnu službu do maksimuma u cilju izvršenja postavljenih zadataka. Izvršenju ovog naređenja pristupiti odmah».³

U Direktivi štabu 1. proleterske divizije za angažovanje na prostoru Banja Luka — Prnjavor, od 20. decembra 1942. godine, posebno se ukazuje na značaj obezbeđenja kurirske službe i održavanja veze: »... Zato na obezbeđenje kurira obratiti naročitu pažnju, tj. davati im potrebnu pratnju za osiguranje. Takođe treba uspostaviti vezu sa jedinicama Bosanskog korpusa na levoj obali Vrbasa. Ovo ćete uraditi pomoću jačih izviđačkih odeljenja, koje treba da uputite u pravcu Bronzanog Majdana».⁴

Iz mnogih dokumenata može se videti da je drug Tito posvećivao pažnju čak i manjim taktičkim dejstvima jedinica, odnosno doprinosu obaveštajno-bezbednosne službe njihovom uspešnom izvođenju. Tako se u Uputstvu o noćnim napadima na naseljena mesta, od decembra 1942. godine ukazuje da je »Za noćne napade potrebna ... tajnost i temeljita i svestrana priprema, od čega zavisi i uspeh napada. Prethodna priprema sadrži: izviđanje naseljenog mesta i pravca kretanja, prikupljanje podataka o neprijatelju i njegovom rasporedu, izrada plana za napad i izdavanje zapovjesti.

Izviđanje ima za cilj: ... da se rukovodioci, ako je moguće i jurišači koji imaju izvršiti napad, upoznaju sa zemljištem i mestom koje se napada i utvrđenim objektima koje neprijatelj brani; da uočavaju pravce kojima će se nastupati, dokle će se kretati kolo- nom i na kom će se mestu razviti u streljački stroj, da se upoznaju sa preprekama, prirodnim i veštačkim, koje stoje na putu, i s mjestima gde bi mogli naići na minska polja».

Istovremeno, drug Tito, u posebnom poglavlju Uputstva, ukazuje i na mesto, ulogu i značaj obaveštajne službe ističući: »... Po- red detaljnog izviđanja, mora svaki rukovodilac i borac biti upoznat s jačinom i rasporedom neprijateljske posade, njenim naoružanjem i rasporedom automatskog oružja. Te podatke redovno dobijati od naše informativne službe, ali ih treba proveriti na licu mesta. Ako tih podataka nemamo treba uhvatiti kog mještanina i tražiti od njega podatke koji su nam potrebni. Zadržati ga (kao) taoca do zauzimanja mesta i proveriti tačnost izveštaja».⁵

³ Isto, tom II, knj. 7, dokumenat br. 37, str. 129—132.

⁴ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 7, br. 43, str. 141—143.

⁵ Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 7, str. 204—205.

Pored toga što je naređenjima, direktivama i drugim aktima neposredno uticao na obaveštajno-bezbednosnu delatnost, drug Tito je i u svojim člancima dosta kritički i direktno doprinosio efikasnijem delovanju ove službe. Tako u članku »Borba protiv okupatora prvi i najvažniji zadatak« piše: »... Mnogi članovi Partije, pa i rukovodioci, isuviše sporo otkrivaju štetnost i izdajničku ulogu bilo pojedinaca ili grupa izdajnika koji postepeno i vrlo rafinirano vrše svoju izdajničku ulogu. Ukoliko i vide, oni to posmatraju kao izoliranu stvar... a ne kao jednu nerazdvojnu celinu — savez svih izdajnika sa okupatorom... S razbijanjem okupatora i izdajnika naših naroda ostvarit će se sve čvršće jedinstvo svih rodoljuba, ostvarit će se uvjeti za bratstvo svih naroda Jugoslavije.

... Prva i najvažnija zadaća današnjice — nemilosrdna borba, do potpunog uništenja fašističkih osvajača pa onda i njihovih pomagača».⁶

Radi efikasnijeg rukovođenja i usmeravanja NOB, pa i obaveštajno-bezbednosne delatnosti, naredbom Vrhovnog komandanta od 21. decembra 1942. godine izvršena je reorganizacija NOV i POJ kao i Vrhovnog štaba NOV i DVJ koji prerasta u Vrhovni štab NOV i POJ. Vrhovni štab tada u svom sastavu ima, osim operativnog i ekonomskog odseka za vojne vlasti u pozadini, tehnički, sanitetski i druge, a formira se i obaveštajni odsek sa dve sekcije (obaveštajna i sekcija za kontrašpijunažu). Istovremeno, formiran je i osmi ogranak VŠ NOV i POJ — *Komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone*,⁷ koja je imala značajnu ulogu za vreme IV neprijateljske ofanzive, o čemu će kasnije biti govora.

Poseban doprinos druga Tita u rukovođenju i usmeravanju obaveštajno-bezbednosne delatnosti može se sagledati i po tome što on, uoči IV neprijateljske ofanzive, ukazuje štabovima, starešinama i jedinicama, pa i organima narodne i vojne vlasti u pozadini, da jedinice treba da izvode borbena dejstva pod najnepovoljnijim uslovima, kako bi iznenadile neprijatelja i imale što manje gubitaka; da se službi obaveštavanja i izviđanja ne poklanja dovoljna pažnja; da je nejasnost, nerasvetljenost i neizvesnost situacije posledica nepotpunih podataka o jačini i rasporedu neprijatelja, što dovodi do znatno većih gubitaka; da obaveštajnoj službi, službi izviđanja i obezbeđenja sve starešine moraju posvetiti punu pažnju, o čemu su već ranije izdata potrebna naređenja i uputstva; da od pravilno organizo-

⁶ Isto, dok. br. 33, str. 120.123; članak je objavljen u »Borbi«, a kasnije i u »Proleteru«, decembra 1942. god.

⁷ »Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita«, »Eksport-pres«, Beograd, 1978. god., str. 64.

vane službe obaveštavanja, izviđanja i obezbeđenja zavisi i pravilnost pojedinih odluka u konkretnim situacijama i slično.

Nema sumnje da su sve te mere imale posebno mesto i značaj u osnovnoj zamisli Vrhovnog komandanta za kontraofanzivu, koju će izvesti Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba u etapama (na Neretvi, Drini i Limu) 1943. godine.

Obaveštajno-izviđačka delatnost u toku NOR-a bila je i u funkciji organa narodne i vojne vlasti u pozadini. O tome takođe postoje mnogi dokumenti iz kojih se naročito može zapaziti značajna uloga i neposredna briga druga Tita. Osim normativnih akata o zadacima i radu obaveštajno-bezbednosnih organa u operativnim jedinicama NOV i POJ, drug Tito je često davao i dopune ranijih naređenja o obrazovanju, organizaciji, funkciji i zadacima vojnih vlasti u pozadini. U njihovoj nadležnosti su, naime, bili i poslovi obaveštajno-bezbednosne delatnosti. Organima narodne i vojne vlasti, na primer, ukazuje na njihove nadležnosti i zadatke kao što su: staranje o bezbednosti i redu na teritoriji; borba protiv pete kolone, izdajstva, panike, sabotaze, špijunaže i svakog drugog oblika kolaboracije; mere prema narodnim neprijateljima;⁸ kontrola i obezbeđenje oslobođene teritorije (pozadine);⁹ kontrola i regulisanje saobraćaja; evakuacija i obezbeđenje ratnog plena; zaštita mesnog stanovništva od ubistva, pljačke, nasilja, paljevine i slično.

Obaveštajni odseci pri Vrhovnom štabu i glavnim štabovima formirali su obaveštajne odseke pri komandama područja i komandama mesta i postavljali svoje organe, koji su njima bili potčinjeni, ali je njihov rad bio i pod kontrolom odseka vojne vlasti u pozadini nadležne komande područja.

Izmenama i dopunama Naredbe bilo je određeno da komande područja formiraju i partizanske straže, čiji je zadatak bio da čuvaju najvažnije objekte. One su bile potčinjene komandama mesta na čijoj su se teritoriji nalazile. Starešine partizanskih straža i prijem stražara u službu određivao je komandant mesta (uz potvrdu komandanta područja). Odseci vojne vlasti u pozadini postavljali su instruktore i kontrolore (vojne i političke) pri komandama mesta, a njihova dužnost je bila da podučavaju i kontrolišu partizanske straže. U vezi s tim drug Tito u izmeni i dopuni Naredbe o obrazovanju, ustrojstvu i zadacima vojnih vlasti u pozadini, od 8. januara 1943.

⁸ Evidencija narodnih neprijatelja i sumnjivih; hapšenje, isleđivanje i izvršenje presude vojnih sudova i Komisije za borbu protiv pete kolone; konfiskacija imovine osuđenih i slično.

⁹ Izdavanje legitimacija i propusnica; kontrolisanje kretanja građana i vojnika u pozadini; obezbeđenje nadležstava, vojnih magacina, bolnica, saobraćajnica i slično.

godine, kaže: »Komanda područja ima svoje komande mesta i partizanske straže, a seoske straže koje formiraju narodnooslobodilački odbori, stoje takođe pod kontrolom nadležne komande mesta, koja ih za određeni zadatak može pripojiti najbližoj partizanskoj straži«.

U izmenama i dopunama koje se odnose na dužnosti vojnih vlasti u pozadini, kaže se da su njihovi zadaci, pored ostalih, i ovi: »... Staranje o bezbednosti i redu na teritoriji svoje nadležnosti, borba protiv pete kolone, izdajstva, panikerstva i sabotaže, protiv špijunaže i svakog oblika služenja neprijatelju, konfiskacija imovine narodnih neprijatelja, evidencija narodnih neprijatelja i sumnjivih lica, hapšenje, isleđivanje krivaca po pomenutim delima i izvršenje presude vojnih sudova i komisije za borbu protiv pete kolone; ... regulisanje i kontrola saobraćaja po uputstvima Tehničkog odseka VŠ; ... organizovanje obaveštajne službe po uputstvima obaveštajnog odseka VŠ; ... kontrolisanje kretanja građana i vojnika u pozadini, izdavanje legitimacija i propusnica; ... obezbeđivanje bolnica, nadležtava, saobraćajnih linija, vojnih magacina itd.

U posebnom delu ovih izmena i dopuna bila je regulisana nadležnost komandanta područja i drugih organa vojne vlasti u pozadini koji su bili odgovorni za održavanje reda i bezbednosti. Pored ostalog, tu se ističe da je »... komandant područja odgovoran ... za rad svih organa vojne vlasti u pozadini, za brza i tačna sprovođenja naredaba Vrhovnog štaba i nadležnog Glavnog štaba, za održavanje reda i bezbednosti ...«. Pomoćnik komandanta je imao ulogu da rukovodi borbom protiv pete kolone i da kao organ Komisije Vrhovnog štaba organizuje obaveštajnu službu. Vojni instruktori partizanskih straža brinuli su se za moralno-političko vaspitanje pripadnika partizanskih straža, za učvršćivanje discipline i za njihovo stručno osposobljavanje za službu koju obavljaju.¹⁰ Na sličan način je bio organizovan i rad u komandama mesta.

Partizanske straže su, prema izmenama i dopunama Naredbe, izvršavale poslove koji se odnose na mobilizaciju ljudstva, te su prikupljale podatke za mobilizacijske spiskove i spiskove onesposobljenih, ranjenih, bolesnih, poginulih i umrlih partizana i prevedenih u pozadinsku službu. One su kontrolisale kretanje pojedinih vojnika u pozadini, obilazile povereni rejon, čuvale na njemu red i bezbednost. Osim toga, partizanske straže su (prema naredbi komandanta područja ili šefa odseka vojne vlasti u pozadini) proganjale narodne neprijatelje izvan granica svoga rejona ili sa svog područja, starale se o prihvatu, smeštaju i snabdevanju partizanskih jedinica, kontro-

¹⁰ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 7, dok. br. 94, str. 284—289.

lisale i obezbeđivale važnije saobraćajnice i čuvale vojne objekte u pozadini, izdavale stanovništvu propusnice za kretanje, privodile i sprovodile nadležnoj komandi mesta lica bez isprava (ili sa falsifikovanim) i sumnjiva, vršile (po naredbi a u bitnim slučajevima i po svojoj inicijativi) uviđaje, pretrase pa i hapšenja, te izvršavale sve druge zadatke od interesa za narodnooslobodilačku borbu. Organizovale su obaveštajnu službu i službu veze na svojoj teritoriji i kontrolisale rad seoskih straža koje su određivali opštinski narodnooslobodilački odbori.¹¹

U Uputstvu CK SKOJ-a, izdatom januara 1943. godine u saglasnosti sa Vrhovnim komandantom, u posebnom delu o organizacionoj strukturi i osnovnim zadacima SKOJ-a govori se i o vojno-obaveštajnoj službi. Uputstvo ima kritički ton i u njemu se kaže: »... Ovaj sektor rada je često nepravilno shvaćen. Smatralo se da drug koji po tom pitanju radi treba da pazi na sve greške svojih drugova, tako da su njega počeli izbegavati smatrajući ga nekim špijunom. Međutim, nije zadatak druga koji po ovome radi da pazi na greške drugova, koje treba svi u drugarskoj kritici da ispravljaju već da ukazuje, što je uostalom i zadatak svakog skojevca — da prikuplja podatke o neprijatelju«.¹²

Na sličan način drug Tito, u svojstvu generalnog sekretara CK KPJ, u svom Pismu od 16. januara 1943. godine ukazuje članovima Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju na potrebu čvrstog jedinstva i čuvanja od pokušaja provokatora i drugih neprijateljskih elemenata.¹³

Na planu obaveštajno-bezbednosne delatnosti u toku IV i V ofanzive, u osnovi, potencirana su sledeća pitanja: da se službi izviđanja i obaveštavanja posveti naročita pažnja; da se tokom izvođenja borbenih dejstava jedinica Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba blagovremeno isturaju izviđačke jedinice i organi radi prikupljanja podataka za potrebe Vrhovnog štaba; da se izviđačka i obaveštajna aktivnost neprekidno odvija na čitavoj teritoriji, posebno na pravcima dejstva Glavne operativne grupe VŠ; da se izviđaju neprijateljski garnizoni, prvenstveno na osnovnim pravcima nastupanja, zbog čega organizovati i nasilna izviđanja; praćenje svih pokreta neprijatelja; redovno obaveštavanje Vrhovnog štaba; da se izviđačka i obaveštajna aktivnost neprekidno odvija na čitavoj teritoriji, pose-

¹¹ Izmene i dopune Naredbe o obrazovanju, ustrojstvu i zadacima vojnih vlasti u pozadini drug Tito je izdao 8. januara 1943. g. Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 7, dok. br. 94, str. 284—289.

¹² Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 7, str. 363—269.

¹³ Isto, str. 378—381.

bno na pravcima dejstva Glavne operativne grupe VŠ; da se izviđaju neprijateljski garnizoni, prvenstveno na osnovnim pravcima nastupanja, zbog čega organizovati i nasilna izviđanja; praćenje svih pokreta neprijatelja; redovno obaveštavanje Vrhovnog štaba o borbenoj situaciji, posebno onih delova koji se nađu u težim okolnostima; međusobno obaveštavanje komandi i jedinica o rezultatima i posledicama savezničkog bombardovanja neprijateljskih garnizona i područja; čuvanje dokumenata, naročito strogo poverljivih koji ne smeju pasti u ruke neprijatelju; da se namere i pokreti Glavne operativne grupe moraju čuvati u najvećoj tajnosti; puna tajnost dislokacije Vrhovnog štaba i njegovih organa kao i organa, štabova, komandi i jedinica NOV i POJ; tajnost i redovno održavanje veze; primena dezinformacija putem sredstava veze radi očuvanja tajnosti komandi i jedinica, tajnost pri sahrani poginulih starešina i boraca i druga pitanja.

Poznata je vrlo uspešna dezinformacija koju je drug Tito primenio u vreme bitke na Neretvi. Istovremeno kada je izdao zapovest (3. marta 1943. godine) za protuudar sa glavninom snaga Glavne operativne grupe da se razbije i uništi neprijateljska grupacija kod Gornjeg Vakufa, on je naredio da se poruše i svi mostovi na Neretvi (od Konjica do Drežnice), što je odmah i izvršeno. Cilj ove zapovesti i naređenja bio je da se prikriju dalje namere, što je u potpunosti i uspelo. Naime, nemačka komanda je bila zaprepašćena protivudarom snaga NOV i POJ na Maklenu i u pravcu Gornjeg Vakufa i Travnika, kao i veću o rušenju mostova na Neretvi — pa je stekla uverenje da će se Glavna operativna grupa iz reiona Neretve i Rame (sa bolnicom) probijati preko Gornjeg Vakufa i Travnika u srednju Bosnu. Zbog toga su Nemci užurbano prebacivali svoje snage na Gornji Vakuf i Travnik. Istovremeno, jedinice Glavne operativne grupe su vršile pregrupisavanje svojih snaga, da bi potom, zajedno sa bolnicom i VŠ, prešle preko improvizovanog mosta na Neretvi i produžile dejstva prema Crnoj Gori i Sandžaku.

U Naređenju štabu VII NOU divizije od 9 marta. 1943. godine za ofanzivno dejstvo na pravcu Jablanica — Glogošnica — Kobilje Polje — Jasenjani — Ravni — Podgorani — Gornje Zimlje — Lakat, radi izbijanja u severoistočni deo Nevesinjskog polja i na prostor Kifino Selo — Plužine ukazuje se pored ostalog, na isturanje izviđačkih četa koje će blagovremeno dostavljati razne podatke, kao i na to da se čitav pokret i namera moraju držati u najvećoj tajnosti.¹⁴

¹⁴ Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 8, str. 274—277.

Isto tako, u Naređenju od 13. marta 1943. štabovima III i IX NOU divizije (III da savlada neprijateljska uporišta u Gatačkom i Popovom polju, a IX da zatvori pravce koji iz rejona Mostara izvođe ka Nevesinjskom polju), drug Tito naglašava »... Službi izviđanja i obaveštavanja posvetite naročitu pažnju. Poučite se negativnim primerom u ovom smislu koje ste iskusili poslednjih dana, kada su vas četnici iznenadili usred bela dana, zauzevši na prepad Nevesinje, kojom ste prilikom imali teške i uzaludne gubitke«. ¹⁵

U Uputstvu štabu III NOU divizije od 23. marta 1943. da na oslobođenom području Hercegovine učvrsti narodnu vlast, odmori i popuni svoje jedinice, izvrši evakuaciju ratnog plena iz Nevesinja i prikupi podatke o jačini i stanju neprijatelja u hercegovačkim garnizonima — drug Tito istovremeno naređuje: »... Odmah organizujte obaveštajnu službu na celokupnoj oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji Hercegovine. Naročito nastojte da što pre prikupite podatke o stanju i jačini neprijatelja u Gackom, Bileću, Trebinju i Stocu, kao i Mostaru i o njihovim daljim namerama. Ove podatke o pomenutim garnizonima dostavite nam najhitnije«. ¹⁶

Slična upozorenja su data i u Naređenju od 28. marta 1943. štabu VII NOU divizije koja je imala zadatak da smeni III krajišku NOU brigadu i preuzme ulogu zaštitnice Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba. Između ostalog, u Naređenju se kaže: »Morate obratiti naročitu pažnju na organizaciju obaveštajne i izviđačke službe. U tom cilju neophodno je da preduzmete sledeće: a) Preko svojih poverenika redovno se obaveštavati o stanju u Konjicu i neprijateljskim položajima oko Konjica; b) Svakodnevno vršiti izviđanje pravcima: Pušća — Dubočani — Čuhonjići — Borci — Šipljani — Vrdolje — Džepi i pravcem: Borci — Boračka Draga — Crno Polje. Ovim pravcima upućivati jake izviđačke delove, vodove i čete, koji će biti u stanju da likvidiraju manje četničke grupe na svom pravcu izviđanja... Odmah nam dostavite izveštaj o stanju kod neprijatelja na vašem sektoru...«. ¹⁷

U najvećem jeku IV neprijateljske ofanzive, aprila 1943. godine, pri Vrhovnom štabu NOV i POJ formirana je posebna Komisija za borbu protiv pete kolone, okupatorskih špijuna i zaštitu naroda od terorizma četnika i ustaša. To je bio novi, samostalni organ Vrhovnog štaba NOV i POJ, koji je formiran prema naređenju druga Tita,

¹⁵ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom II, knjiga 8, str. 363—367.

¹⁶ Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 8, dok. br. 194, str. 334—336.

¹⁷ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 8, dok. br. 209, str. 351—353.

a imao je bezbednosnu i kontraobaveštajnu funkciju. Neposredno posle formiranja ove komisije u svim većim jedinicama počelo je formiranje četa za borbu protiv pete kolone (ČPPK) i stručna obuka tog ljudstva.

Glavni zadatak četa bio je borba protiv svih kontrarevolucionara, neprijateljskih agenata koji su ubacivani na slobodnu teritoriju i sprečavanje terora nad narodom i pristalicama NOP-a. Komisija je počela da deluje u istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Sloveniji i Hrvatskoj, ali, zbog danonoćnih borbi i marševa, kao i drugih teškoća — ona nije mogla doći do potpunijeg izražaja, pa je uskoro rasformirana. No, iako je delovala kratko vreme, ona je imala značajnu ulogu u narodnooslobodilačkoj borbi protiv unutrašnjeg neprijatelja. Naime, neki organizacioni oblici ove komisije zadržani su i kasnije u nekim našim krajevima — na primer, PPK bataljoni u Hrvatskoj, protivčetnički bataljon i slično.¹⁸

U nekoliko kasnijih naređenja i drugih akata drug Tito ponovo ističe potrebu izviđanja, uključujući i angažovanja jačih izviđačkih snaga za prikupljanje obaveštajnih podataka; insistira na svakodnevnom izveštavanju i obaveštavanju o situaciji u pojedinim jedinicama i krajevima, namerama okupatora i kvislinga, likvidiranju pojedinih neprijateljskih uporišta, o odnosu prema strancima i stranim predstavnicima u redovima NOV i POJ i drugim merama i postupcima.

Tako se štabu 1. proleTERSke NOU divizije (13. aprila 1943. godine), koja se nalazila na prostoru Čajniče — Kovač planina, naređuje da preuzme nasilno izviđanje ka Pljevljima i prikupi podatke o tamošnjem italijanskom garnizonu;¹⁹ Drugoj proleTERSkoj da dostavi izveštaj o situaciji u Crnoj Gori — »Izvestite nas o situaciji u Crnoj Gori i stanju kod četnika kako teče mobilizacija?, dajte nešto detaljnije o bombardovanju Pljevalja«²⁰; Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da hitno dostave podatke o pregrupisavanju i namerama nemačkih i italijanskih snaga;²¹ štabu 1. proleTERSke NOU divizije da prikupi podatke o neprijatelju i da nastupa u pravcu Bijelog Polja, kojom prilikom drug Tito zahteva: »Morate po svaku cenu odmah saznati u kom se pravcu prevozi vojska, da li u Pljevlja ili ob-

¹⁸ »Vojno delo«, br. 12:61, str. 855; »Vojnoistorijski glasnik«, br. 3/59; »13. maj«, januar—februar 1964. god. br. 1—2, str. 16; »Narodna milicija«, 1961, br. 7—8, str. 41.

¹⁹ Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 9, dok. br. 63, str. 23.

²⁰ Isto, tom II, knj. 9, str. 161.

²¹ Isto, dok. br. 133, str. 165.

ratno. Pošaljite sigurne meštane da to ispituju u Pljevljima i Prije-
polju... Javite kako ide sa mobilizacijom».²²

Posebnu brigu naše vojno-političko rukovodstvo moralo je posve-
titi tokom čitavog NOR-a, a naročito 1943. godine i u vreme IV i V
ofanzive, suzbijanju kleveta kraljevske izbegličke vlade i drugih
reakcionarnih krugova iz inostranstva protiv NOV i POJ, kao i re-
gulisanju odnosa organa narodne i vojne vlasti u pozadini prema
savezničkim predstavnicima, koji su dolazili u našu zemlju, odnosno
Vrhovni štab NOV i POJ ili su po nekom drugom osnovu stizali na
našu teritoriju. Tako je drug Tito više puta preko sredstava veze
kontaktirao sa vladom SSSR-a, Kominternom i drugom Dimitrovom
tražeći da saveznici pošalju svoje predstavnike u Vrhovni štab NOV
i POJ i da se preko njih uvere i na licu mesta upoznaju ko stvarno
vodi borbu u Jugoslaviji protiv okupatora, kakvi su rezultati i uspesi
te borbe, a ko su izdajnici i saradnici okupatora itd. Bilo je to veoma
važno da se svetska javnost i posebno saveznici upoznaju sa sušti-
nom i karakterom narodnooslobodilačke borbe naših naroda i da se,
s druge strane, razobliča agenturna i antijugoslovenska delatnost re-
akcionarnih snaga u inostranstvu i u zemlji.²³ Na primer, »Njujork
Tajms« je tada doneo vest da su partizani streljali nekoliko engle-
skih oficira koji su se nalazili pri štabu Draže Mihailovića, što je
bila samo jedna od mnogih kleveta izbegličke vlade Kraljevine Ju-
goslavije u Londonu. Kao odgovor na tu klevetu usledio je 4. feb-
ruara 1943. Titov telegram Kominterni kojim je demantovana ta
vest.

U posebnoj direktivi od 23. aprila 1943. godine drug Tito uka-
zuje GŠ NOV i PO Hrvatske na stav prema savezničkim padobran-
cima (SAD i V. Britanije), koji su se spustili (20/21. aprila 1943.
godine) kod Brinja (Hrvatska) —«... Delegate zadržite dok mi ne
ispitamo o čemu se radi. Nemojte ih nikuda pustiti da im se štogod
ne dogodi ili naprave... neku provokaciju kao prošle godine Ater-
ton, da nas kompromituju pred svetskom javnošću. Oni su vaši gosti
i vi ih dobro čuvajte dok ne dobijete od nas dalje uputstvo».²⁴

Drug Tito ističe da se i dalje »službi izviđanja i obezbeđenja
posveti naročita pažnja«; ukazuje na potrebu čuvanja u najvećoj
tajnosti lokacije Vrhovnog štaba NOV i POJ i održavanja stalne

²² Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 9, dok. br. 146, str. 181.

²³ Vrhovni štab NOV i POJ objavio je u vezi s tim i notu Vrhovnog štaba i Izvršnog odbora AVNOJ-a u listu »Borba« od 23. januara 1943. god. upućenu vladama SAD, SSSR-a i V. Britanije.

²⁴ Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 9, dok. br. 125, strana 159.

veze; reguliše razmenu italijanskih zarobljenika (u skladu sa međunarodnim i ratnim pravom); zahteva od štabova, komandi i jedinica da se redovno, skoro svakodnevno, dostavljaju izveštaji o situaciji na frontu, o borbama pojedinih jedinica, pa i o borbama oko naseljenih mesta na pravcu dejstva Glavne operativne grupe i drugih jedinica NOV i POJ; ističe neophodnost stalnog održavanja veze i tajnosti u dostavljanju depeša, korišćenja novih šifri između korespondenata; na brže savlađivanje prirodnih i veštačkih prepreka i zauzimanje pogodnih položaja; daje objašnjenje o zakašnjavanju pojedinih taktičkih jedinica, zahtevajući da se radi »brzo i energično, vreme ne čeka« i slično; dostavlja naređenje o novoj sferi (nazivima jedinica), kako bi se štabovi, komande i jedinice zaštitile od odavanja vojnih tajni, što je imalo znatnih posledica, jer su neke šifre bile otkrivane.

Drug Tito je nastojao da neprekidno održava vezu i sa saveznicima i da sa njima razmenjuje poruke. Tako je obavestio vladu SSSR-a »da proveriti da li su stigli padobranci upućeni stvarno iz Engleske kao njihova vojna misija«; izvestio je Kominternu »o zahtevu saveznika za rušenje komunikacija u Hrvatskoj i o upućivanju u Jugoslaviju njihovih diverzantskih grupa«; komandama i štabovima ukazuje kako da sarađuju sa grupom savezničkih oficira (diverzanata) koji su se aprila 1943. spustili u Hrvatskoj, i na postupke prilikom primanja pomoći od saveznika.

Pošto su se u Hrvatskoj našli saveznički oficiri, to se GŠ NOV i PO Hrvatske (17. maja 1943.) daju uputstva, kao na primer, da se saopšti grupi savezničkih oficira (diverzanata) da VŠ NOV i POJ smatra logičnom saradnju sa saveznicima, da traži da se pošalju oficiri za vezu i da se bombarduju neprijateljske koncentracije u Crnoj Gori.

Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske (23. maja 1943.) posebno se ukazuje na način uspostavljanja i održavanja kontakta i primanja pomoći od saveznika (Britanaca). Ističe se tom prilikom da se pomoć primi »sa našim znanjem i odobrenjem«; da se primi obuća, hrana, odelo, eksploziv i protivavionske puške. Istovremeno, upozorava se da ne treba saopštavati »naše unutrašnje stvari i planove«; da će delegate za Kairo odrediti VŠ kad bude moguće, a da oni ne šalju svog delegata, niti bez znanja VŠ prave »nikakve aranžmane« sa saveznicima. O tome se obaveštava Kominternu, s molbom da i komanda Crvene armije »... takođe pošalje svog vojnog predstavnika čim to bude moguće«.

Telegramom od 24. maja 1943. godine, drug Tito je obavestio i Georgi Dimitrova o zahtevima savezničke komande za Bliski istok

da VŠ NOV i POJ pošalje svog predstavnika u njihov štab u Kairo, da je britanska vlada pozdravila odluku VŠ NOV i POJ o primanju savezničkog delegata iz Kaira i zatražio da i Vrhovna komanda Crvene armije pošalje svog predstavnika u VŠ NOV i POJ; da je odobrio Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da primi od saveznika pomoć u odeći, hrani i oružju; da će Vrhovni štab uputiti delegate u Vrhovnu komandu savezničkih snaga za Sredozemlje i da se bez njegovog znanja ne mogu praviti nikakvi aranžmani sa saveznicima. Osim toga, drug Tito je naredio da se savezničkim posmatračima saopšti da se vode žestoke borbe u Crnoj Gori, Sandžaku i Hrvatskoj.²⁵

Posle proboja jedinica Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba i prodora u istočnu Bosnu, poučen iskustvima iz prethodnih bitaka, drug Tito zahteva od štabova, komandi i jedinica »da odlučno spreče labavljenje discipline u jedinicama i nepravilno pribavljanje hrane, ... mere za poboljšanje maskiranja i prikazivanja rasporeda i pokreta jedinica«; ukazuje i na potrebu razvijanja »šire izviđačko-obaveštajne delatnosti«, pa i angažovanje većih taktičkih jedinica (brigada) za obaveštajno-izviđačke zadatke; još čvršće kontaktiranje i povezivanje, saradnju i sadejstvo sa saveznicima, radi dogovora oko slanja misija, vojne i druge pomoći, usklađivanja sadejstva sa savezničkom avijacijom prilikom izvođenja vazdušnih napada na neprijatelja; još bolji odnos ljudstva prema stanovništvu; vojničko držanje, pravilno ponašanje starešinskog kadra i bolju zaštitu štabova (brigada, divizija i korpusa) i češće menjanje ljudstva za njihovo obezbeđenje; obavestio je i saveznike o primanju njihove pomoći i dolasku njihovih predstavnika na oslobođenu teritoriju, pa i u Vrhovni štab NOV i POJ, te o njihovim zahtevima u pogledu daljeg kontaktiranja i saradnje u borbi protiv neprijatelja.

Zahvaljujući ovako svestranom praćenju, proučavanju, analiziranju i proceni vojno-političke pa i obaveštajnobezbednosne situacije, drug Tito je uspevao da blagovremeno uoči sve nove i važne događaje koji su predstojali, naročito one u vezi sa kapitulacijom Italije, na koje on ukazuje štabovima, komandama i jedinicama, ističući da ti događaji zahtevaju da »se mora raditi punom parom«.

Može se zaključiti da je drug Tito zahvaljujući, pored ostalog, dobro organizovanoj i pravilno usmeravanoj obaveštajno-bezbednosnoj delatnosti, bio u mogućnosti da procenjuje neprijatelja i njegove namere i da preduzima protivmere; da je tokom ofanziva i bitaka osobitu pažnju poklanjao i obaveštajnobezbednosnoj službi i

²⁵ Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita, »Eksport — pres«, Beograd, 1978. godine.

delatnosti, a na to ukazivao i štabovima, komandama, jedinicama i organima narodne i vojne vlasti u pozadini; da je neprekidno pratilo i proučavao obaveštajno-bezbednosnu situaciju i na osnovu toga donosio blagovremene i najcelishodnije odluke za borbena dejstva Glavne operativne grupe i za rad organa narodne i vojne vlasti u pozadini; da je, u vezi s tim, poklanjao pažnju i sadejstvu sa saveznicima.

Zahvaljujući celishodnim i blagovremenim obaveštajno-bezbednosnim merama i akcijama, drug Tito je kao Vrhovni komandant NOV i POJ uspeo da do kraja rata ostvari osnovne zamisli vojno-političke strategije našeg NOR-a i revolucije, u kojima je ova delatnost dala poseban doprinos. Zbog toga su i ova saznanja i iskustva iz našeg NOR-a trajna inspiracija za dalje razvijanje i usavršavanje obaveštajno-bezbednosne delatnosti.